

**FARKAS TAMÁS, Családnév-történeti vizsgálatok. A magyar
családnévanyag összetétele, típusai, rendszere. Habilitációs
értekezés összefoglalója***

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2012. 242 lap

Opponensek: HEGEDÚS ATTILA, HOFFMANN ISTVÁN

A habilitációs előadások időpontja: 2013. június 6.

1. Habilitációs értekezésem névtani kutatásaim legjellemzőbb területéhez, a magyar családnévanyag vizsgálatához kapcsolódik. Előzményét jelenti egyfelől doktori disszertációm témája: a magyar hivatalos családnév-változtatások történetének, sajátosságainak, névanyagának névtani szempontú, átfogó igényű vizsgálata, melynek témakörével a későbbiekben is, illetve a teljes magyar családnévanyag rendszertani kérdéseinek, belső összefüggéseinek, változásainak a szempontjából is foglalkoztam. Előzményét jelenti másfelől, hogy foglalkoztam a régi, történeti magyar családnévanyaggal, elsősorban annak egészét, összetételét illetően: történeti magyar családnévszótárunk (CsnSz.) anyagának névvégmutató feldolgozása (CsnVégSz.) kapcsán a természetes magyar családnévanyag motivációs típusait, változatosságát igyekeztem felmérni. Néhány tanulmányomban érintettem továbbá az idegen eredetű magyarországi családnevek kérdéskörét is.

Az utóbbi években figyelmemet elsősorban a magyar családnévanyag hármas tagoltságára – a természetes keletkezésű régi magyar családnévanyag, a névváltoztatások újabb kori mesterséges névanyaga, idegen eredetű családnevek –, illetve az ezen kategóriák közötti összefüggések vizsgálatára fordítottam. E szempont, tematika ugyanis érzésem szerint viszonylag csekély figyelmet kapott a hazai személynévkutatásban.

2. Mindezekre alapozva, egyúttal a korábban már elkészült részletek felhasználásával készítettem el habilitációs értekezésemet.

2.1. Az értekezés első felében – az Előszót (I. fejezet) követően – mindenekelőtt a családnév kategóriájának személynév-rendszertani helyére, a magyar családnévanyag fogalmának a szakirodalomban végigkísérhető változatosságára és értelmezéseire, illetve hármas tagoltságának bemutatására fordítottam figyelmemet (II. fejezet). Ezt követően a családnevek rendszertani vizsgálatának hagyományos és újszerű lehetőségeit, illetve különböző nehézségeit, elméleti és gyakorlati problémáit tekintettem át (III. fejezet). Külön fejezetekben foglalkoztam a magyar családnévanyag kevésbé kutatott, kevésbé ismert részlegeinek átfogó bemutatásával: a névváltoztatással alkotott mesterséges családnévanyag keletkezésével és legfontosabb jellemzőivel összefoglalóan (IV. fejezet), valamint az idegen eredetű családnevek számunkra legfontosabb kérdésével, azaz a magyar névanyagba való betagozódásuk témakörével (V. fejezet).

* Az értekezés a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

2.2. A kötet második felét, utolsó nagy (VI.) fejezetét képező típusvizsgálatok, illetőleg esettanulmányok a magyar családnévanyag három fő részlegének bonyolult viszonyrendszerét és együttes elemzésének több szempontú lehetőségeit voltak hivatottak bemutatni, a vizsgálati lehetőségek különböző típusait, illetve szintjeit reprezentálva. Az egyes alfejezeteket – a vizsgálatok szempontjait, témáit és alapvető forrásait bemutató alfejezetet követően – az alábbi témák képezik:

A magyar családnévanyagban legjellemzőbb helyesírási típus, az ipszilonra végződő családnevek vizsgálata, mely egyúttal a legkarakterisztikusabb magyar családnév-morfológiai kategória, az *-i* végű nevek kérdéséhez is kapcsolódik. Az ipszilonos családnevek azt példázhatják számunkra, hogy egy akár írástörténeti sajátság miatt, hogyan, milyen nyelvi és nyelven kívüli tényezők révén válhatott társadalmi presztízzsel rendelkező, a családnevek újabb kori névélettanára is ható jellemzővé a magyar névtörténetben.

Egy idegen nyelvi morfológiai típus, az *-ics* (*-ovics*, *-evics*) végű családnevek vizsgálata. Ez a jellegzetesen idegen eredetű, illetve karakterű magyar családnevek történetébe, s egyúttal a családnevek etnikai szimbólum szerepébe, illetve az ezzel összefüggő névváltoztatások, névváltoztatások témakörébe nyújt bepillantást.

Egy magyar családnév-morfológiai kategória, a *-fi* végű családnevek kategóriájának vizsgálata. Ez az alfejezet a névtípus történeti gyökerei és átalakulása mellett a névmagyarosítások egykor divatos neologizmusainak jellemzőit és hátterét, a csak látszólag ide tartozó alakulatoknak a kérdéseit, illetve e különböző kategóriák összefüggéseinek és szükségszerű szétválasztásának a problematikáját taglalja.

A családnevekben előforduló egyes lexémák lehetséges szerepét a *kő* elem vonatkozásában bemutató elemzés. Ez a kutatás is azt példázza, hogy az újabb, így a jelenkori névállományok esetében a megszokott névelemzési gyakorlat mellett más típusú, újszerű módszerek alkalmazásának is érdemes lehet teret biztosítani a névtani feldolgozásokban.

A magyar családnévanyag rendszerint csekélyebb figyelemre méltott két nagy részlegének, az idegen eredetű és a mesterséges alkotás módú családneveknek a legjellemzőbb, ti. leggyakoribb képviselőit, lexikális típusait vizsgáló esettanulmányok. A *Novák*, illetve a *Kárpáti* családnevek névtörténetének átfogó elemzése egyaránt a maguk módján példázzák – különösen a mesterséges családnévanyag vonatkozásában, annak sokszínű keletkezési hátterével együtt – az adott névrészlegek kutatásának sajátos igényeit.

Egyes szemantikai típusok feldolgozása: a *Kárpáti* névvel is példázott hegynévi alapú családnevek, továbbá – a hazai névanyagban európai összehasonlítás szerint is különösen gyakori – népnévi alapú családnevek vizsgálata, konkrétan a német népcsoportokra utaló családnevek történetében. Az előbbi nevek inkább a mesterséges családnévállomány, az utóbbiak pedig a történeti magyar családnévanyag sajátságainak ilyen típusú megközelítését példázzák.

2.3. Az elvégzett típusvizsgálatokban a magyar családnévanyag mindhárom részlege megfelelő súllyal szerepel, a feldolgozás során azonban különös hangsúlyt fektettem a névanyag hagyományosan kevésbé feldolgozott részlegeinek a vizsgálatára. A történeti magyar családnévanyag típusai közül is olyanokat választottam a módszeresebb feldolgozások tárgyául, melyek e részlegek – részben az idegen eredetű családnévanyag, elsősorban pedig a mesterséges névalkotás – szempontjából is jellemző tanulságokat hordozhatnak.

A kötetbeli feldolgozások újdonságát részben az egyes témák, részben a magyar családnévanyagnak a maga egységében és teljességében, egyúttal pedig belső tagoltságában

való, belső összefüggéseit szem előtt tartó, a személynévtörténet egészét végigkísérő szemlélete és módszerei jelenthetik. A nevek állományát diakróniájában és szinkrón állapotában (állapotaiban) egyaránt vizsgáltam, a háttérükben álló, nyelven belüli és nyelven kívüli összefüggésekkel együtt. Az egyes családnévek, illetve családnév-típusok kapcsán azok rendszerbeli párhuzamaira, szükség és lehetőség szerint más névtípusokkal való összevetésére (pl. régi magyar személynévadás, jelenkori ragadványnevek, álnevek) is igyekeztem tekintettel lenni.

A vizsgálatok újdonságát jelenthetik másfelől a feldolgozásba bevont terjedelmes és reprezentatív forrásanyagok is. Munkám során a magyar és a külföldi névelméleti és névtörténeti szakirodalom eddigi eredményeiből is merítettem, egyúttal azonban igyekeztem minél inkább hasznosítani azokat a reprezentatív családnévkorpuszokat, melyek családnévanyagunk egyes részlegeit és metszeteit a lehető legjobban képviselik, ám a korábbi kutatások során nem, vagy csak részben, illetve korlátozott felhasználási lehetőségeket kínálva álltak a szakemberek rendelkezésére.

Ezek a következők voltak: A történeti magyar családnévanyag vonatkozásában KÁZMÉR MIKLÓS történeti családnévszótára (CsnSz., ill. elektronikus korpuszként CsnVégSz.; 10 466 önálló és 3635 utaló címszó), valamint HAJDÚ MIHÁLY középmagyar kori névkorpusza (HAJDÚ 1994; 39 010 családnévi adat, 6273-féle családnév); esetileg pedig az 1715. évi országos népesség-összeírás, azaz a készülő történeti magyar családnév-atlasz (TMCsA.) elektronikus adatbázisba rendezett névanyaga (166 126 családnévi adat). A hivatalos családnév-változtatások forrásaiból a SZENT-IVÁNYI-féle 19. századi névváltoztatási adattár anyaga (SZENT-IVÁNYI 1895; mintegy 15 ezer családnévi adat), valamint KARÁDY VIKTOR dualizmus kori elektronikus névváltoztatási névadatbázisa (32 704 névváltoztatási esetei), míg a későbbi időszakokra vonatkozóan itt továbbra is csak a szakirodalom szórványosabb adatközléseire hagyatkozhattam. A mai magyarországi családnévanyagot a hivatalos lakónépesség-nyilvántartási adatbázis elektronikus névadatállománya alapján vizsgáltam (2007. jan. 1-jei eszmei állapot; 174 588-féle családnév, 1000 fölötti gyakoriságú elemeit l. CsnE. is), míg a határokon túli mai magyar családnévanyagra a meglévő szakirodalmak adatai alapján igyekeztem következtetni.

E terjedelmes névkorpuszokat egyrészt különösen gazdag forrásanyagként, másrészt reprezentatív értékű statisztikai vizsgálatokban hasznosítottam. Emellett, lehetőségeim szerint – a nemzetközi, illetve a magyarországi családnév-kutatás egyik ígéretesen alakuló részterületéhez kapcsolódva – családnév-földrajzi elemzésekben is. A történeti családnév-földrajzi viszonyokat a TMCsA. (ill. HAJDÚ 1994) alapján, a mai magyar családnév-földrajz képét a VÖRÖS FERENC-től kapott adatok alapján (2009. jan. 1-jei lakónépesség-nyilvántartási adatbázis; MMCsA., ill. MCsTt.) vázoltam fel. Az utóbbi kapcsán nemcsak a természetes keletkezésű családnévanyag egyes típusait kutattam, hanem a mesterséges névanyag névföldrajzi jellemzőit is igyekeztem feltárni.

3. A mai magyar családnév-kutatásban több tényezőnek – köztük a különböző magyarországi névkorpuszok meglétének, kutathatóságának, a számítástechnika mai fejlettségének – köszönhetően szembetűnő fellendülés tapasztalható. Névelméleti, névrendszertani, névtörténeti és névföldrajzi kutatások gazdagítják meglévő ismereteinket. Megemlítendő, hogy VÖRÖS FERENC szervezésében a magyar családnév- (ill. családnév-földrajzi) kutatások 2010 óta konferenciasorozattal rendelkeznek, melynek kötetei a Nyelvföldrajztól a névföldrajzig címmel évi rendszerességgel látnak napvilágot. Számos

tanulmány, monográfia vagy éppen forrásközlés foglalkozik napjainkban is a családnevek vizsgálatával. Ebben a tudományos kontextusban kívánt e kötet hozzájárulni ahhoz, hogy a magyar családnévanyag egészéről, összetételéről és egyes részlegeinek – sokban hasonlónak tűnő, ám lényegi jellemzőikben eltérő – sajátosságairól, vizsgálatuk különböző módszereiről összefoglaló jellegű, egyúttal pedig alaposabb és részletesebb képet kapassunk a további kutatások számára.

Hivatkozott irodalom

- CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. Tinta Kiadó, Budapest.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- CsnVégSz. = FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA ANNA szerk. 2009. *Régi magyar családnevek névgyűjtő szótára. XIV–XVII. század*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1994. *A középmagyar kor személynévtörténete (1526–1772)* 1–3. Akadémiai doktori értekezés. MTA, Budapest. Kézirat.
- MCsTt. = *Magyar családnevek térképtára*. Elektronikus adatbázis. Kutatásvezető: VÖRÖS FERENC.
- MMCsA. = *Mai magyar családnévatalasz*. Elektronikus adatbázis. Kutatásvezető: VÖRÖS FERENC.
- [SZENT-IVÁNYI ZOLTÁN] 1895. *Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893*. Eredeti okmányok alapján összeállította a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság egyik igazgató-választmányi tagja. Hornyánszky Viktor, Budapest. (Digitalizálva: <http://mek.oszk.hu/07400/07431>.)
- TMCsA. = *Történeti magyar családnévatalasz*. Elektronikus adatbázis. Kutatásvezető: N. FODOR JÁNOS.

FARKAS TAMÁS
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

TAMÁS FARKAS, Research into the history of family names. The components, types and system of the Hungarian family-name stock. Summary of a habilitation dissertation

The author's habilitation dissertation focuses on the concept system and the main types of the Hungarian family name stock. Apart from the old Hungarian family name stock developed in the natural process of giving names, special attention is given to the pool of artificial family names which evolved in the process of modern name changes and to family names of foreign origin. The paper discusses the theoretical and practical approaches to joint and distinct analysis of the characteristic features and their relations involving all three categories. Case studies concerning the history of writing, morphology, lexis and semantics are used to exemplify the different types or levels of research adopting the above principles. These case studies examine the name stocks both in their diachrony and synchrony, exploring intra- and extra-linguistic factors in the background.